

Viks slott

Trähuset och trädgårdsterrasser

Viks slott

Trähuset och trädgårdsterrasser

Arkeologisk schaktningsövervakning

L1944:5408
Viks mur 1:1
Uppsala kommun
Uppland

Joakim Kjellberg

Upplandsmuseets rapporter 2023:02

ISSN 1654-8280

BEARBETNING AV FOTON: Joakim Kjellberg

BEARBETNING AV PLANER: Per Frölund/Joakim Kjellberg

OMSLAGSBILD: Viks slott i höstskrud under fältarbetet i september 2022. Foto: Joakim Kjellberg,

Upplandsmuseet

GRANSKNING: Anna Ölund

UPPHOVSÄTT: om inget annat anges: Creative Commons licens CC BY. © Lantmäteriet, dnr I2014/00634

GRAFISK FORMGIVNING OCH PRODUKTION: Malin Lucas

DIGITALT TRYCK: Kph, Uppsala

© UPPLANDSMUSEET, 2023

Upplandsmuseet
Drottninggatan 7, 753 10 Uppsala
Telefon 018-169100
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

Sammanfattning	6
Inledning	7
Bakgrund	8
Syfte och genomförande.....	8
Fornlämningsbild och tidigare undersökningar	9
Bebyggelsehistorik	11
Undersökningsresultat	12
Område 1 – Sträckan över borggården	13
Område 2 - Sträckan över den norra flygeln.....	16
Område 3 – Sträckan över terrasserna	18
Fynd.....	20
Diskussion och tolkning.....	21
Administrativa uppgifter	26
Referenser	27
Bilagor	28
Bilaga 1–Kontextlista.....	28
Bilaga 2–Fyndlista.....	29

Sammanfattning

Upplandsmuseet har under hösten 2022 genomfört en arkeologisk schaktningsövervakning vid Viks mur 1:1 i samband med nedläggning av ny fiberkabel. Det ca 0,4 m breda och 0,4–0,7 m djupa schaktet drogs från Stenhuset över borggården och ned för en gräsbevuxen slänt norr om den medeltida slottsbyggnaden. Inom borggården (Område 1) påträffades lämningar efter ett hus (Byggnad I) och äldre utfyllnadslager av gårdsplanen. Inom den norra gräsytan (Område 2) kunde för första gång-

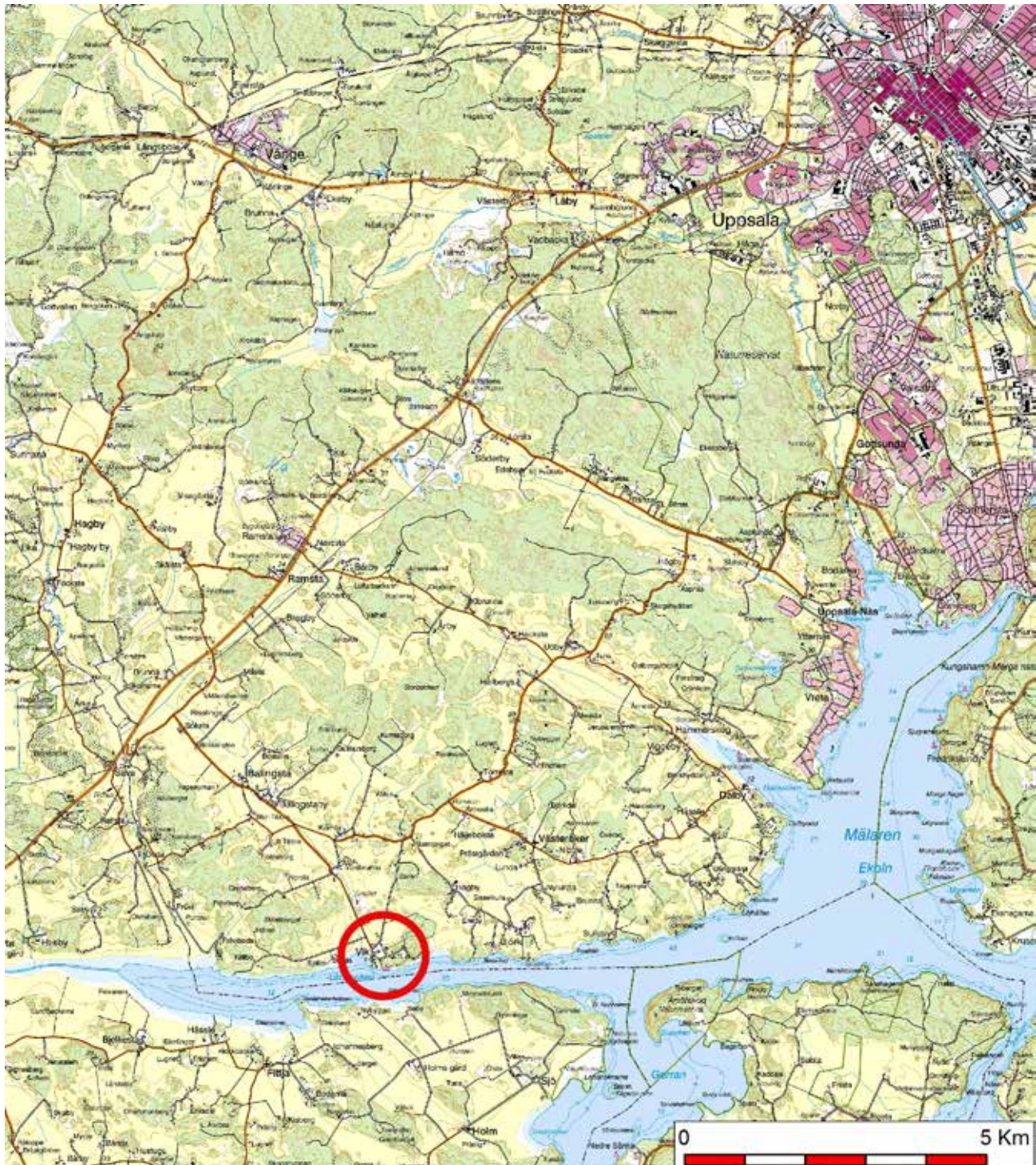
en rester efter den så kallade ”store byggnaden”, ett bostadshus i trä som stått som en flygel i norr till Slottet, lokaliseras och dokumenteras. Nedanför byggnaden och i slänten mot uppfartsvägen till Slottet (Område 3) påträffades även flera stenpartier som tolkades som rester efter trädgårdsterrasser. Utifrån fyndmaterialet samt äldre kart- och bildmaterial antas både terrasser och flygelbyggnaden ha tillkommit under 1600-tal och ha försvunnit före mitten av 1800-tal.

Inledning

I slutet av september 2022 genomförde Upplandsmuseet avdelning Arkeologi en arkeologisk undersökning, i form av schaktningsövervakning vid Viks slott, fastigheten Viks mur 1:1, Balingsta socken, Uppsala kommun, Uppsala län. Anledningen var nedläggning av ny fiberkabel inom fornläm-

ning L1944:5408 (bytomt/gårdstomt). Arbetet genomfördes i enlighet med Länsstyrelsens beslut 431-2788-2022 (beslutsdatum 2022-07-08). Ansvarig arkeolog från Upplandsmuseet var Joakim Kjellberg som också sammanställt denna rapport.

Figur 1. Viks slott i relation till Uppsala. Slottsområdet markerat med röd cirkel. Skala 1:100 000.

Bakgrund

Syfte och genomförande

Syftet med undersökningen var att med ett vetenskapligt arbetssätt dokumentera fornlämningen inom fornlämning L1944:5408 i samband med nedläggning av ny fiberkabel. Schaktet löpte från inkoppling vid Stenhuset vidare över borggården och ned mot den angränsande åkermarken i norr. Ursprungligen var uppdraget planerat att följa schaktet fram till begränsningen för L1944:5408 i höjd med den idag gruslagda gårdsplanen. Då det på plats kunde konstateras lämningar fram till och även fortsatt utanför denna gräns beslöts i samråd med handläggare på länsstyrelsen att utöka schaktningsövervakningen så långt äldre lämningar kunde påvisas i schaktet.

Schaktet grävdes med liten grävmaskin och 0,3 meter bred skopa till ett djup av mellan 0,4 – 0,7 m. Det önskade djupet för kabeln var 0,7 m under mark men kunde där det var nödvändigt begränsas till ett minimidjup om 0,4 m. I de fall fasta konstruktioner påträffades anpassades djupet så att ingreppet i dessa kunde begränsas. Schaktets position mättes in med GPRS/nätverks RTK för vidare bearbetning i ArcGIS. Plan och sektionsdokumentation gjordes på ritfilm. Fynd har omhändertagits och kopplats till respektive kontext samt arbetet fotodokumenterades.

Figur 2. Undersökningsområdet över borggården och framför Viks slott. Foto: Joakim Kjellberg, Upplandsmuseet

Fornlämningsbild och tidigare undersökningar

Balingsta socken har en lång och rik historia framför allt från järnåldern och framåt, med gravar, runstenar och under medeltiden hade ett antal framstående frälseätter en tydlig närvaro i socknen.

Förutom den nu aktuella L1944:5408 finns endast ytterligare en lämning registrerad som fornlämning, L1944:5999, en tio meter stor hög med en rest sten på toppen. Stenen är dock ditställd i sen tid och enligt Fornsök är även högens status osäker. Det finns flera lämningar registrerade som övrig kulturhistorisk lämning i Fornsök, L1944:5342 och L1944:6010, minnessten över häst respektive minnessten över nobelpristagaren Svante Arrhenius som växte upp på Viks gods. Dessutom finns runstensfragmentet U851, L1944:5998, som är uppställt på en kulle direkt norr om Slottet samt en upphittad malsten L1944:5939 (se fig 1).

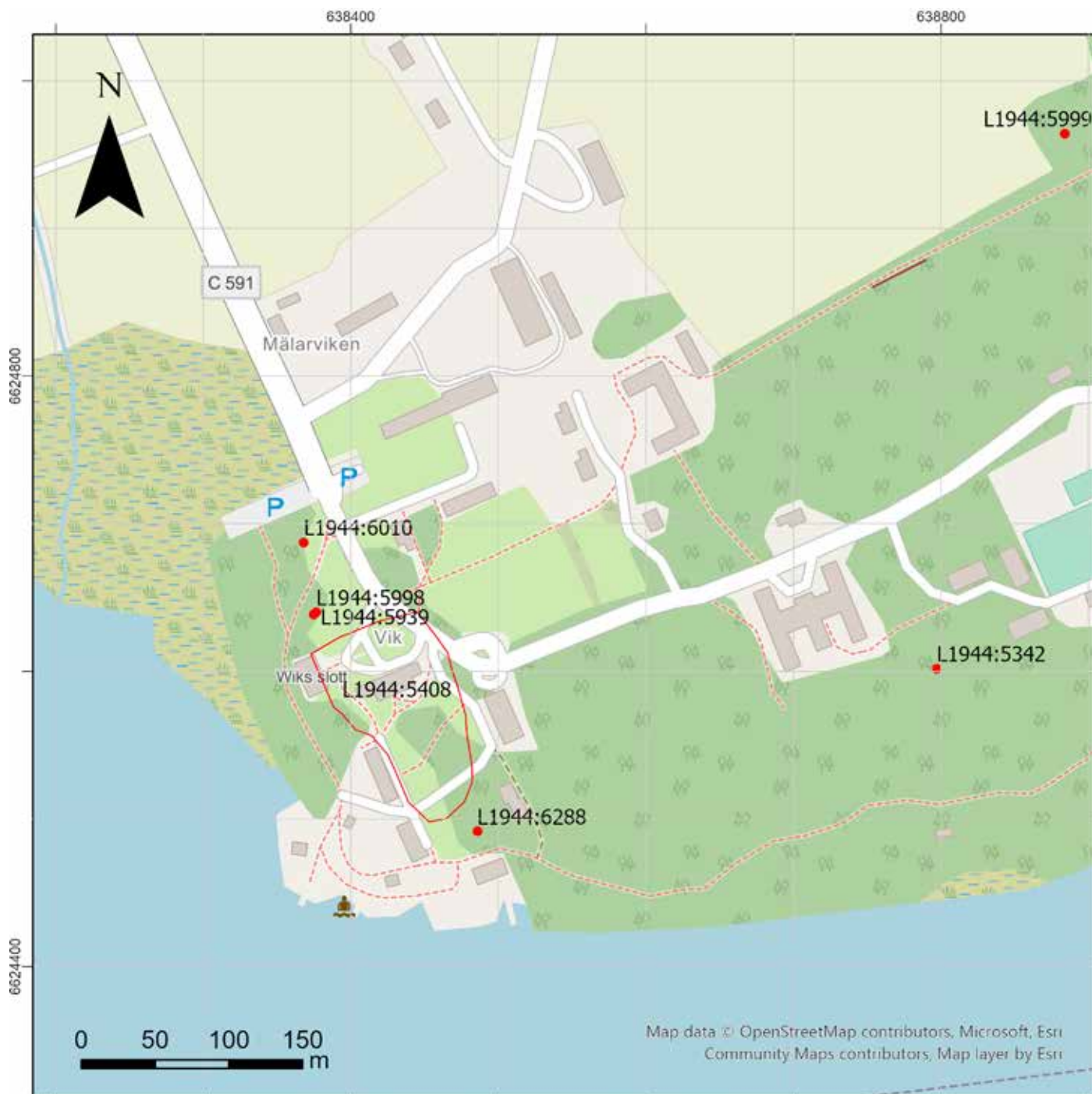
Trots kunskapen om en lång och spännande historia har få arkeologiska undersökningar gjorts i området runt Vik. Platsen har inte varit att betrakta som fornlämning utan fokus har istället legat på Slottet och Stenhuset. Slottet och dess murverk dokumenterades av konsthistorikern Bengt Thordeman 1924 i samband med att Vik förvärvades av Landstinget (Thordeman 1928).

En tidigare arkeologisk undersökning företogs 1969 då vägen till den planerade skolbyggnaden skulle förstärkas och byggas om. Vid tillfället övervakades sträckan öster om Slottet av en arkeolog från Upplands Fornminnesförening (Skrivelse 11/9 1969). På platsen framkom en ca 10 m bred förhöjning av oklar längd. Denna förhöjning har tillsammans med påträffat tegel, murbruksrester och bearbetade stenblock tolkats som eventuella rester efter det så kallade Trähuset, som kan ha stått mitt emot Stenhuset på den gårdsplan som ligger framför Slottet. På platsen fanns ca 1 m tjocka kulturlager innehållandes sot och kol. Inga murverkskonstruktioner fanns kvar under markytan och jordlagren tolkades som omrörda. Undersökning-

en genererade ett relativt stort fyndmaterial bestående av djurben, kritpipor, blyglaserad keramik, stengodskrus, svartglaserat kakel, grönbruna kalkelfragment, en del av en profilerad kalkstenshäll, ett bryne, fragmentariska järnknivar, en del av en järnkittel, en hackkniv i järn, en järnnyckel, slagg, kopparplåt, en pryl av horn samt ett mynt präglat 1726. Fynden införlivades inte i museets samlingar då de ansågs vara av allmän karaktär. Fyndmaterialet deponerades istället på Wik folkhögskola som uttryckte en önskan om detta. Fynden har i samband med det arkeologiska arbetet 2014–2015 eftersökts på Vik, utan framgång (Ölund 2017:16).

Mer storskaliga grävningar gjordes 2014–2015 i och med ombyggnation av system för värmeledningar, el, vatten, spillvatten, dagvatten och avlopp gjordes i området. I och med detta påträffades rester av bebyggelse på gårdsplanen mellan Slottet och Stenhuset (L1944:5408), vilka daterades till 1300-talet. Murar som antas vara grundmurar är daterade till någonstans mellan 1290 och 1410. Byggnaderna är således äldre än den enkelhusborg som nu står på platsen och som började uppföras under slutet av 1400-talet eller början av 1500-talet. Den naturliga topografin på borggården var ojämn med djupa klippskrevor och den plana gårdsytan framför Slottet är ett resultat av olika utfyllnader (Ölund 2017).

Under 2021 genomförde Upplandsmuseet en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning vid Viks slott. Region Uppsala skulle då byta ut befintliga vattenledningarna på både framsidan och baksidan av slottet. De nya ledningarna placerades i gamla schakt och endast mindre partier med orörda kulturlager kunde identifieras. I schakt 2 på framsidan av slottet tolkades dessa som blandade utfyllnadslager. I schakt 1 på baksidan av slottet påträffades en horisontellt placerad sten inmurad i väggen som sannolikt utgör tröskelsten till den utfallsport som ska ha funnits där (Hennius 2021).

Figur 3. Viks slotts placering i landskapet samt registrerade lämningar i området (ur Hennius 2021). L1944:5939, fyndplats malsten, L1944:5998, fragment av runsten, L1944:6010, minnessten över Svante Arrhenius, L1944:6288, fornlämningsliknande bildning, L1944:5342, minnessten, L1944:5999, hög. Skala 1:4000. Bakgrundskarta från ESRI.

Bebyggelsehistorik

Bebyggelsen vid Vik före 1700 är endast ringa känd och utredd även om betydande framsteg och forskningsinsatser gjorts under senare år. 2015 publicerades den första större sammanställningen i ett antal artiklar genom boken *Vik – historia, miljö och människor* (Bengtsson red. 2015). Senast sammanställdes och bearbetades ånyo de arkivaliska uppgifterna i samband med en förstudie till strategisk kulturmiljöplan 2018 (Lundgren 2018). Dessa skrifter ligger även till grund för tolkningsdiskussionen av de arkeologiska iakttagelserna i denna rapport (se vidare diskussion). Mer översiktligt kan historiken sammanfattas som följer:

Redan 1303 skriver sig Ramborg Israelsdotter av ätten And på Vik och de första spåren av bebyggelse, på gårdsplanen öster om Slottet, har daterats till tiden omkring år 1300 (Ölund 2015, 2017; Bengtsson et al. (red) 2015).

Själva Viks slott uppfördes som en enkelhusborg, alltså en befästning där de flesta funktioner var samlade i en och samma byggnad, omkring år 1500. Troligen hade byggnaden höga trappstegsgavlar och mellan dessa en vind uppdelad i flera våningsplan, så att det totala antalet våningar uppgick till elva (Lovén 2015).

1656 – 1660 byggdes Slottet om av Gustaf Horn och Sigrid Bielke. Byggnaden var då förfallen med läckande tak och ruttnande bjälklag. Ett nytt, valmat tak byggdes liksom en invändig trappa som löpte genom samtliga våningsplan. Den nuvarande entréportiken tillkom också vilket sannolikt föranlett viss omstrukturering av gårdsplanen framför Slottet (Lundgren 2018, s.57).

Möjligen är det i samband med dessa omfattande renoveringar som den under slutet av 1600-talet omtalade ”Stora byggningen” uppförts (se Diskus-

sion och tolkning i denna rapport). Denna var ett trähus som möjligen stod på nuvarande Stenhusets plats men enligt Lundgren kanske troligare utgjorde en nordlig flygel till Slottet. Byggnaden utgjorde bostadshus för herrskap och tjänare. Huset tycks också ha inrymt ett nytt kök med utrymme för matlagning och brödbak (Lundgren 2018, s.58).

Nästa större förändring av bebyggelsen runt Slottet skedde i samband med uppförandet av det så kallade Stenhuset 1751. Stenhuset byggdes som en flygel till Slottet och kom därefter att fungera som säteriets huvudsakliga bostadshus. Senast nu måste åtminstone vissa av de utfyllnader som finns idag ha gjorts för att få en slät borggård (Lundgren 2018, s. 59). I slutet av 1780-talet planerade man för anläggandet av en stor landskapspark på Vik, i enlighet med den tidens trädgårds- och parkideal. En del av området parkstrukturer, däribland rundeln framför Slottet och mittaxeln i parken anlades sannolikt vid denna tid (Lundgren 2018, s.61).

I början av 1800-talet hade den dåvarande ägaren Hans Henrik von Essen tagit bort ”flere byggnader som vanpryde gården”. Bland de hus som försvunnit är slottets norra flygel, alltså den gamla huvudbyggnaden eller ”trähuset” som sannolikt hade stått på platsen sedan slutet av 1600-talet (Lundgren 2018, s.66). 1823 byggdes Stenhuset ut med två s.k. poscher, låga sidoflyglar. Under resterande delar av 1800-talet genomfördes flera förändringar av gårdsmiljön och parken runt Slottet. Den idag befintliga rundeln framför Slottet och Stenhuset utgjorde då en spelplan för sällskapsspelet trucco och var belagd med sand. Någon gång senare under 1800-talet anlades en terrass på den lilla bergknallen norr om Slottet. Terrassen murades med sten. och i den södra delen fanns ett trädäck eller möjligen en paviljong. På terrassen stod en flaggstång med stöttor samt en hitflyttad runsten (L1944:5998).

Undersökningsresultat

Sammanlagt dokumenterades en sträcka om ca 90 m inom projektet. Denna sträckte sig från inkopplingen vid Stenhuset vidare över gårdsplanen framför Slottet där den följde kanten på den plantering

som kallas rundeln och vidare nedför en gräsklädd slänt norr om gårdsplanen. Schaktsträckan har indelats i tre områden (se figur 4) vilka redovisas nedan.

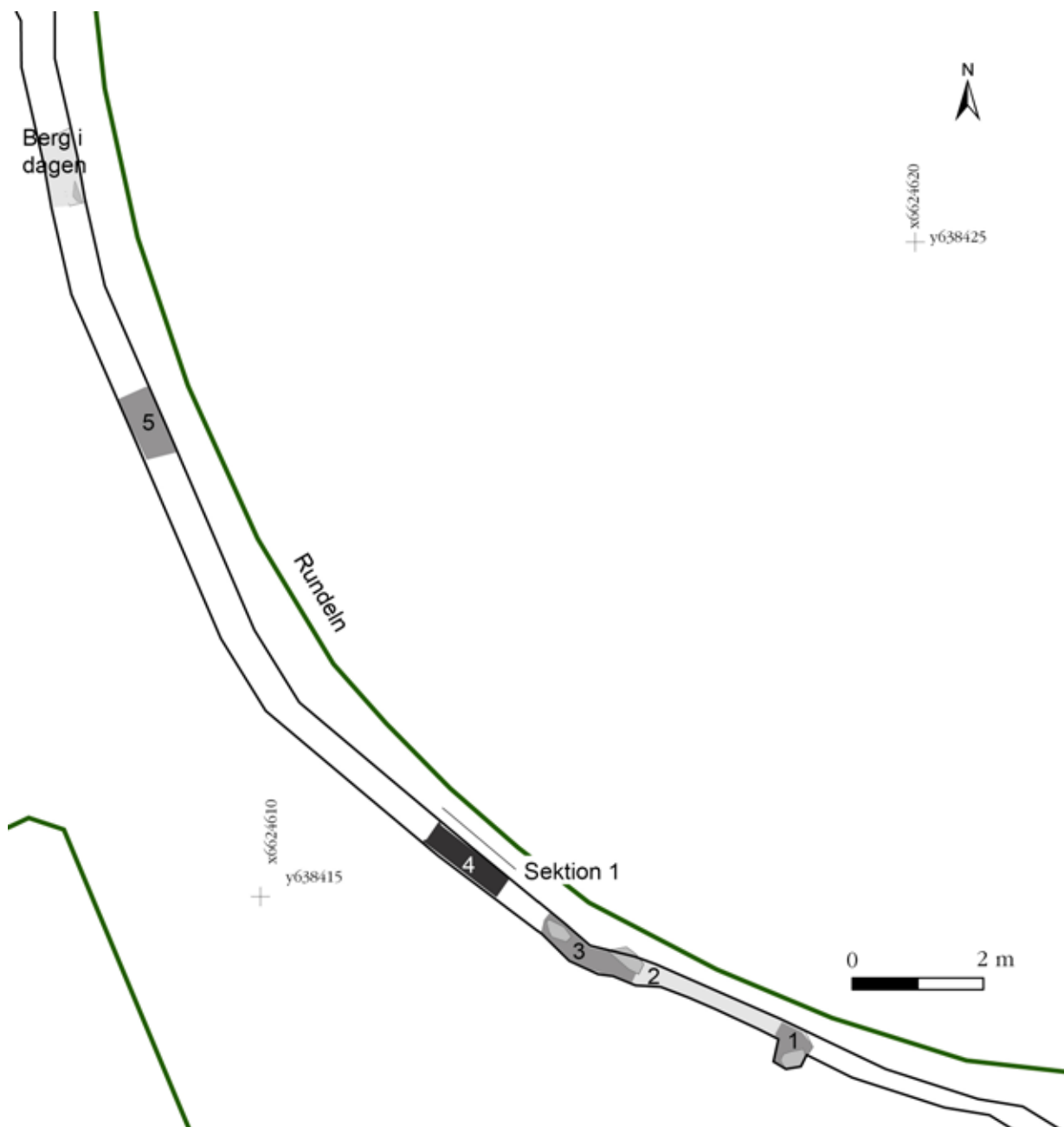

Figur 4. Översikt av undersökningsområdet med schaktet, samt i rapporten omnämnda byggnader och konstruktioner markerade. Svarta ramar markerar redovisade undersökningsområden (Område 1 och 2) samt nr 11-14 anger läget för stenkoncentrationer tolkade som trädgårdsterasser (se närmare beskrivning under Område 3).

Område 1 – Sträckan över borggården

Schaktet över borggården påbörjades vid kopplingspunkt invid Stenhusets norra vägg och lades efter samråd med markägaren utmed den så kallade Rundeln's ytterkant och fram till den angränsande gräsytan norr om borggården (se fig 4). Längs hela sträckan kunde konstateras att under de sentida grusutfyllnader på mellan 0,2 och 0,3 meter tjocklek fanns ett yttäckande lager av lera med inslag av kol och tegelkross. Ställvis i den

södra delen av schaktet förekom koncentrationer av kol och enstaka skörbrända stenar i schaktbotten. Dessa tolkades som sammanhörande med de lager som dokumenterats 2014–2015 och som då ¹⁴C-daterades till omkring 1300 (Ölund 2017). Det sammanlagda schaktdjupet inom Område 1 var 0,4 m. De påträffade fornlämningarna finns kvar i schaktet under detta djup.

Figur 5. Detaljplan av schaktet över borggården i skala 1:100 med de dokumenterade konstruktionerna markerade. 1 och 3 = stenmurar med murbruk, 2 = Stenläggning, 4= Tegelrasering, 5 = kallmur.

I södra delen av schaktet framkom två partier med gråsten liggande i murbruk (1 och 3 i figur 5) med ett mellanliggande lager av gles stenpackning (kontext 2 i figur 5). Detta tolkades som lämningar efter ett äldre hus, Byggnad I. Fyndmaterialet indikerar att byggnaden varit i bruk in i tidigmodern tid (se Fynd) och mest sannolikt har den rivits senast vid tidpunkten för Stenhusets uppförande (se vidare Diskussion och tolkning). Strax invid och möjligen utanför Byggnad I påträffades ett lager med rikligt av tegel och kol (kontext 4). Detta tolkades som rester efter en raserad skorstensstock men det är oklart om den tillhört Byggnad I. Ännu

en möjlig mur eller syll av stenar lagda utan murbruk påträffades strax nordöst om Byggnad I. Här fanns även ett område med berg i dager grunt under marktäcket.

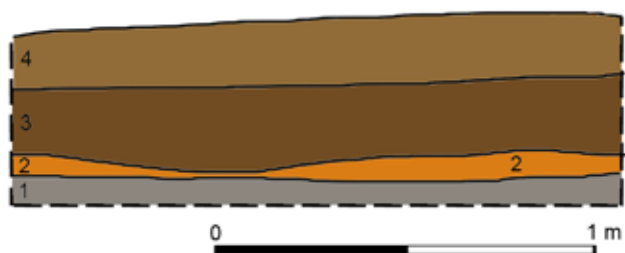
Sammantaget visar lagerbilden över borggården på att denna konstruerats under lång tid genom olika utfyllnader. De senare utfyllnaderna som delvis överlagrar äldre konstruktioner har syftat till att anlägga en så plan yta som möjligt och bör ha skett senast i samband med Stenhusets uppförande under mitten av 1700-talet (se vidare Diskussion och tolkning).

Figur 6. Stenmur (kontext 1) och den angränsande stenpackningen (kontext 2). Foto mot sydöst. Foto: Joakim Kjellberg, Upplandsmuseet.

Figur 7. Stenmur (kontext 3) mot nordost. Foto: Joakim Kjellberg, Upplandsmuseet.

Figur 8. Del av sektion 1 genom kontext 4. 1 = Lera med inslag av tegelkross och kolstycken. 2 = Tegelblandad sandig matjord med kol, raseringslager (kontext 4). 3 = Matjord med enstaka tegelkross. 4 = recenta fyllnadsmassor med grus. Skala 1:20.

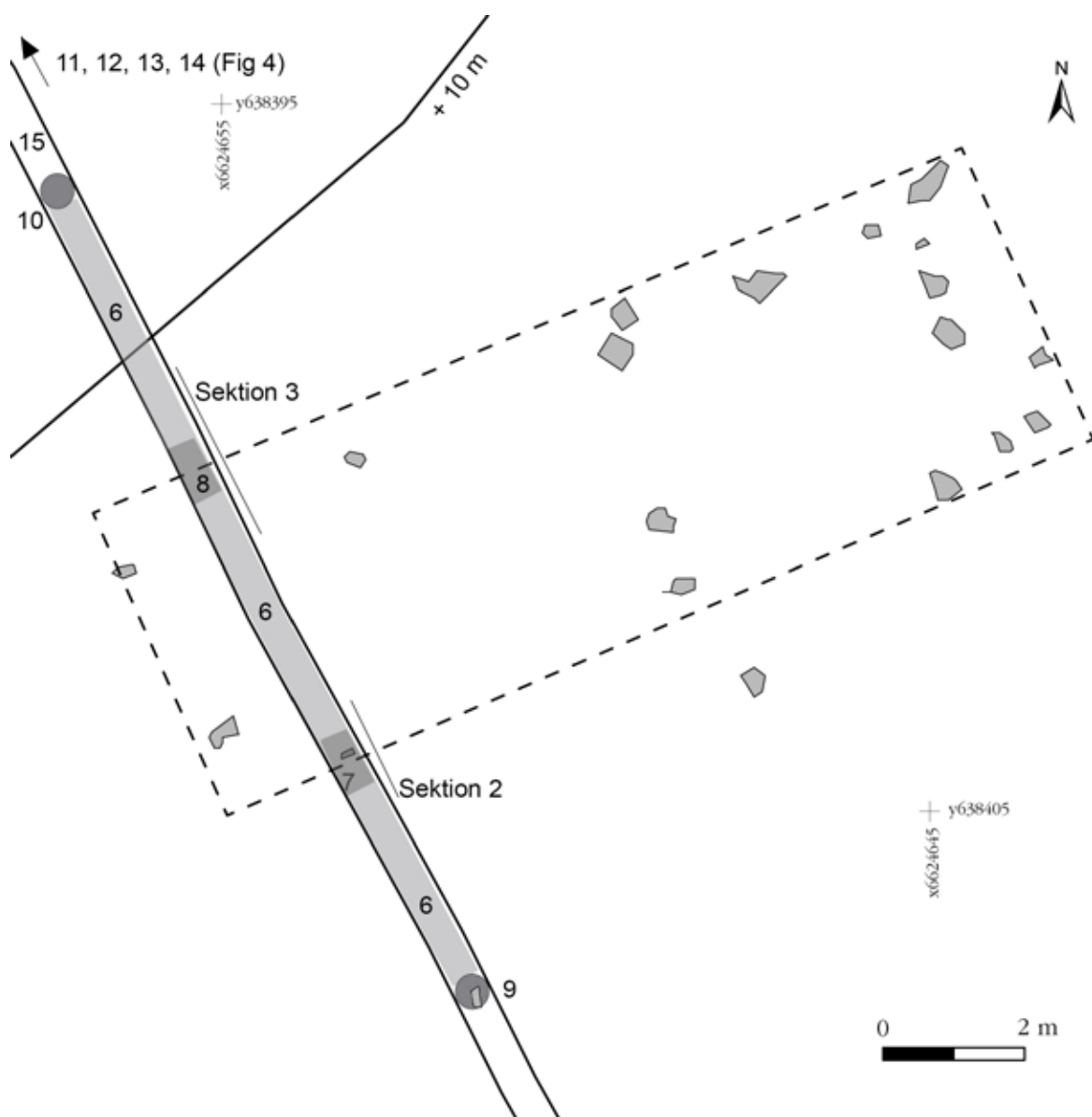
Figur 9. Borggården med berg i dagen strax under markbeläggningen i förgrunden. Stödmuren 5 ses strax där bakom och närmast Stenhuset delar av Byggnad I, kontext 3. Foto: Joakim Kjellberg, Upplandsmuseet.

Område 2 - Sträckan över den norra flygeln

Schaktet följdes efter samråd med Länsstyrelsen vidare från borggården åt nordväst och in i den angränsande gräsytan öster om den så kallade Terrassen. I gräsmattan syntes ett antal stenar med relativt flat och jämn ovansida inom ett rektangulärt område. Dessa mättes in och tolkades utgöra delar av ett hus som i rapporten kallas Byggnad

2. Stenarna utgör troligen de idag enda ovan mark synliga spåren av det äldre boningshus som kallats Trähuset eller Träbyggnaden i de historiska källorna från Vik (se vidare Diskussion och tolkning).

Inom hela sträckningen fanns under grästorven ett kraftigt, omblandat matjordslager med inslag av tegelkross och enstaka djurben. I linje med de

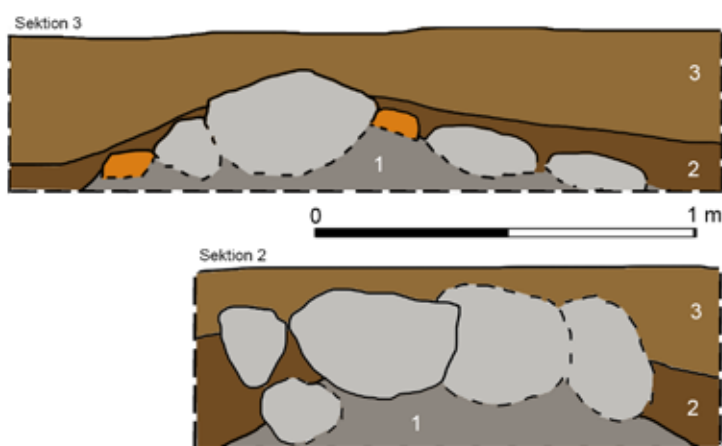
Figur 10. Plan i skala 1:100 över område 2 med dokumenterade lämningar markerade samt de i gräsytan vid undersökningstillfället synliga grunderna efter Byggnad II. 6 = raseringslager efter byggnad med tegel och murbruk. 7 och 8 = grundmurar. 9 och 10 = kallmurade stenkonstruktioner tolkade som möjliga syllar eller stödmurar.

synliga stenarna påträffades mot schaktbotten två djupt liggande murrester (nr 7 och 8, se sektion i figur 11). Inom och strax utom området med stenar synliga i markytan kunde konstateras ett större inslag av murbruk och puts i matjorden vilket tolkades som ett raseringslager från byggnaden (lager 6). Detta område begränsades i sin tur av enstaka större stenar utan murbruk i vardera änden (nr 9 och 10). Stenarna tolkades som den möjliga ytterbegränsningen av en större byggnad än vad som avtecknades genom murarna och stenarna i markytan, något som också ges stöd i det äldre kartmaterialet (Se Diskussion och tolkning). Byggnad II skall i så fall mäta drygt 12 meter i bredd

vilket är fullt jämförbart med det senare uppförda Stenhuset.

Marken nordost om Byggnad II sluttar markant ned mot en modern gångväg och vattnet från en höjd av omkring + 10 m ö h (se figur 12). En alternativ tolkning av stenarna vid 10 vore att de utgör en stödmur för en övre terrass (se vidare område 3). Det bör noteras att denna i så fall något atypiskt kommer mycket nära byggnaden.

Område 2 varierade mellan 0,4 och 0,7 m. De påträffade fornlämningarna finns kvar i schaktet under detta djup.

Figur 11. Sektion 2 och 3 genom området för stenmurarna 7 och 8, tolkade som väggar i Byggnad II. 1 = murbruksblandad sandig matjord med tegelkross och sten. 2 = matjord med tegelkross och murbruk, raseringslager (kontext 6). 3 = matjord med rikligt av rötter och enstaka tegelkross. Skala 1:20.

Figur 12. Foto från undersökningstillfället av område 2 och de i markytan synliga stenarna tolkade som ingående i Byggnad II. Foto: Joakim Kjellberg, Upplandsmuseet.

Område 3 – Sträckan över terrasserna

Den norra delen av schaktet, norr om Byggnad II, sträckte sig nedför en grässlänt och fram till en asfalterad gångväg. Schaktet över gräsytan följde en befintlig trädgårdsgång av okänd ålder som löper mellan Byggnad II i öster och Terrassen i väster (fig 4). Trädgårdsgången finns avbildad först i kartmaterial från 1912 (Lundgren 2018:65). Gången består av stenhällar som delvis kompletterats i sen tid med några få trappsteg i betong längst åt nordöst och närmast vattnet.

Vid schaktningen kunde konstateras att det tjocka matjordslagret inom hela sträckan för område 3 var inblandat med enstaka djurben och tegelkross. Schaktdjupet för ledningen ökades till omkring 0,7 meter. På flera ställen noterades koncentrationer av stenar och enstaka tegel liggande relativt djupt i schaktet. Stenarna låg ställvis i olika skikt och

saknade murbruk. Det noterades snart att dessa förekom i samma intervall och lägen som trädgårdsgångens trappavsatser. Detta föranledde en tolkning av att stenarna var stödmurar för möjliga äldre trädgårdsterrasser. Men eftersom de framkom i schaktbotten och inte påverkades av den högre liggande ledningen undersöktes de inte närmare. Idag syns endast mycket svaga spår som parallella avsatser i den angränsande gräsytan (se figur 4) vars förmodade utsträckning noterades översiktligt vid undersökningstillfället. Trädgårdsterrasser av denna typ förknippas vanligen med 1600-talets trädgårdsanläggningar och högre stånds miljöer. Grässläntens exponering både mot uppfartsvägen till Slottet och ned mot vattnet, framför Byggnad II, utgör en lämplig plats för denna typ av anläggning. Område 3 var 0,7 m. De påträffade fornlämningarna finns kvar i schaktet under detta djup.

Figur 13. Översiktsfoto av område 3 med schaktet och den äldre trädgårdsgången till höger. De dokumenterade stenkonstruktionerna utmed sträckan påträffades i anslutning till de trappsteg som ses i den äldre trädgårdsgången till höger samt motsvarades i gräsytan av svagt markerade terrasser (se fig 4). Foto: Joakim Kjellberg, Upplandsmuseet.

Figur 14. Detaljfoto av schaktet och en av stenkonzentrationerna, kontext 12. Foto: Joakim Kjellberg, Upplandsmuseet.

Fynd

Sammanlagt tillvaratogs 22 fyndposter från undersökningen (Bilaga 2). Av de fem poster glas, kakel och djurben som tillvaratagits från Område 1 och borggården kan utläsas att Byggnad I varit i bruk från åtminstone 1600-tal till ett stycke in i 1700-talet. Här saknas helt senare daterbara fynd vilket stämmer med tolkningen att byggnaden övergavs senast vid uppförandet av Stenhuset vid 1700-talets mitt. I övrigt finns endast ett odaterbart fynd av en handsmidd spik från en stödmur, kontext 5.

Från område 2 har samtliga fynd tillvaratagits från raseringslagret till Byggnad II, kontext 7. De utgörs av både byggnadsdetaljer så som vitkalkade putsfragment (F7), fönsterglas (F11), dörrbeslag

(F6) och en skifferplatta från byggnadens takläggning (F9). I övrigt finns här föremål från byggnadens fasta inredning, exempelvis kakelugnsfragment (F13). Här finns också ett relativt, med tanke på schaktets storlek, rikt fyndmaterial från hushållet vid Vik under 1600- och 1700-tal i form av en kritpipa (F12), glaskärl (F19) och relativt ovanliga och högdekorerade keramikkrärl i rödgods (F14, 15 och 18), fajans (F17) och kinesiskt porslin med kejsarstämpel (F16).

Från område 3 och de förmodade terrasserna (kontext 15) finns tre tillvaratagna föremål varav två skärvor fönsterglas (F15) indikerar en troligaste datering till tidigmodern tid.

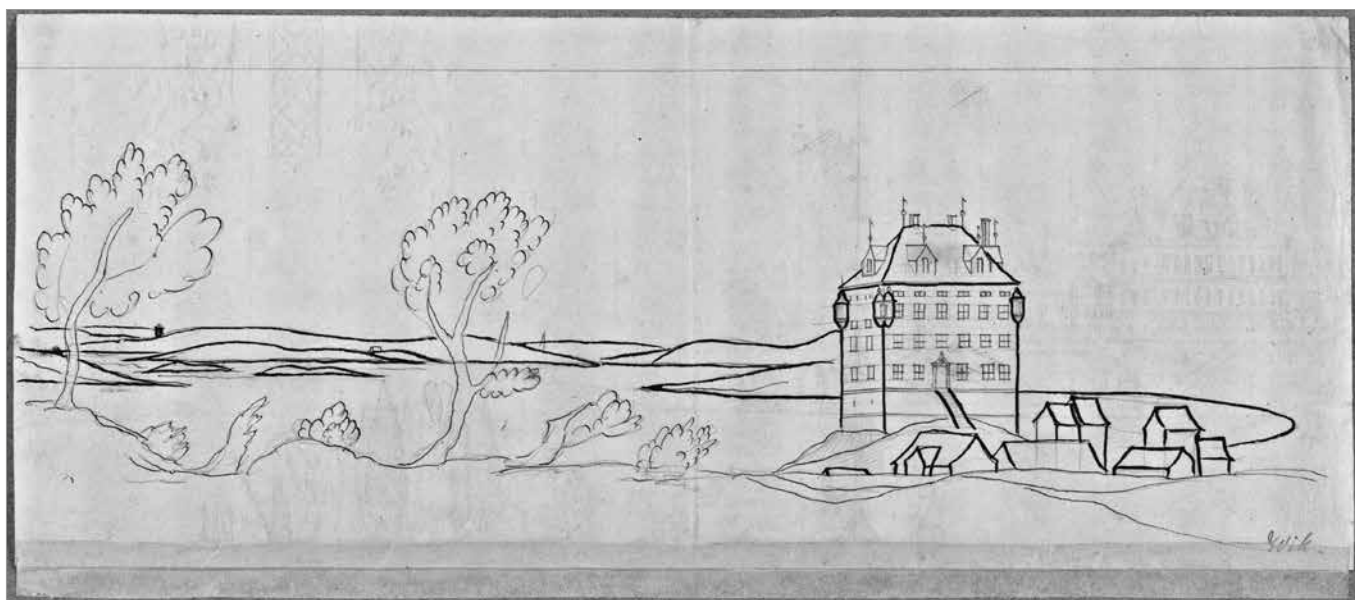

Figur 15. Urval av fynd från undersökningen. Till vänster kan byggnadsdetaljer ses och i mitten föremål av hushållskaraktär tillhörande Trähuset (Byggnad II, kontext 6). Överst till höger sex föremål tillvaratagna från huset på borggården (Byggnad I, kontext 2) och nederst till höger fyra föremål påträffade i område 3 och i anslutning till terrasserna (kontext 15). Samtliga föremål är eftermedeltida och kan sannolikt dateras till 1600- och 1700-tal.

Diskussion och tolkning

Det finns inga kartor som visar vilka byggnader som omgav Slottet, och utgjorde säteriets mangård, på 1600-talet. Skisser av Erik Dahlberg (figur 16) från en höjd öster om Slottet visar ett ganska stort antal byggnader framför Slottet. Dahlbergs teckningar visar även att marken framför Slottet var kuperad, och att dagens plana borggård ännu inte hade anlagts. Dahlbergs avbildningar har kritiserats för att skönmåla och är inte alltid tillförlitliga. Bilden av bebyggelsen runt Slottet kan i detta fall kompletteras genom en oljemålning av Carl Gripenhielm från 1688 (fig 17) som visar Slottet med omgivande

bebyggelse från sjösidan. Den övergripande karaktären stämmer överens med vad Dahlberg tecknat. En del av byggnader på Gripenhielms målning har skorstenar, vilket bör innebära att de antingen är boningshus eller verksamhetshus som kök, brygg-hus eller smedja (Lundgren 2018:58). Även om det är svårt att mer precist avgöra byggnadernas placering utifrån målningarna är det möjligt att någon eller några av de avbildade byggnaderna sammanfaller med de byggnadslämningar som dokumenterats vid undersökningen (Byggnad I och II).

Figur 16. Skiss av Erik Dahlberg inför *Suecia antiqua et hoderia* omkring 1670. KB.

Figur 17. Vik 1688. Utsnitt av Gripenhielms målarkarta. KB.

I slutet av 1600-talet nämns "Stora byggningen", ett trähus som möjligen stod på nuvarande Stenhusets plats men kanske troligare utgjorde en nordlig flygel till Slottet, och som utgjorde bostadshus för herrskap och tjänare. Huset tycks också ha inrymt ett nytt kök med utrymme för matlagning och brödbak. Eftersom det saknas kartor som närmare redovisar utseendet innan andra hälften av 1700-talet är det svårt att i detalj veta vilka strukturer i övrigt som skapats under epoken. Det är dock sannolikt att den raka infartsvägen från norr anlades under 1600-talet (Lundgren 2018:58 –59).

Under mitten av 1700-talet beskrivs miljön vid Vik som att alla byggnaderna på Vik, bortsett från Slottet, var av trä och att det redan vid denna tid fanns stora partier av stenvägar och stengårdsgårdar i området. 1751 byggdes Stenhuset som en flygel till Slottet. Senast nu måste åtminstone vissa av de utfyllnader som finns idag ha gjorts för att få en slät borggård. Sannolikt revs senast vid Stenhusets uppförande även en del av de äldre byggnader som tidigare stått framför Slottet, inklusive den dokumenterade Byggnad I.

I slutet av 1700-talet upprättades ett antal kartor som ger en ganska god bild om hur det såg ut på Vik vid denna tid. En ägomätning som utfördes 1780 - 1785 visar en inhägnad, stenig gårdstomt längst i väster med Trähuset, Stenhuset och Slottet (figur 18). I slutet av 1780-talet planerade man för anläggandet av en stor landskapspark på Vik, i enlighet med den tidens trädgårds- och parkideal. För detta ändamål upprättades en detaljerad karta över Viks gårdscentrum och den beteshage, Eklunden, som man avsåg att förlägga parken till. Kartan är noggrant och korrekt utförd, och den redovisar också de byggnader som fanns på ett realistiskt sätt (figur 19). Karttexten anger att mangården är stenig och ojämn, förutom gårdsplanen som är slät. Enligt kartan hade Stenhuset en ljus, putsad fasad och den norra flygeln var en rödfärgad karolinsk herrgårdsbyggnad, försedd med tre skorstenar, vältingklocka och vindflöjel. Gårdsplanen var hägnad med någon form av staket (Lundgren 2018:60-62).

Figur 18. Detalj ur ägomätning 1785. RA.

Figur 19. Detalj ur Karta över "Eklundarna" vid Vik, upprättad 1789 som visar utseende på gårdsplanen och dess byggnader. RA.

I början av 1800-talet utförde Johan Härstedt en akvarell över gårdsplanen på Vik (figur 20). Vid denna tid hade den dåvarande ägaren Hans Henrik von Essen tagit bort "flere byggnader som vanpryde gården". Bland de hus som försvunnit är Slottets norra flygel, alltså den gamla huvudbygg-

naden eller "trähuset" som sannolikt hade stått på platsen sedan slutet av 1600-talet. På gårdsplanen har en rundel anlagts, omgiven av en sandgång. Planen utgjorde troligen en s.k. truccoplan, alltså en spelplan för sällskapssporten trucco. Denna utövades med klot och klubbor och var högsta mode under 1800-talet (Lundgren 2018:66)

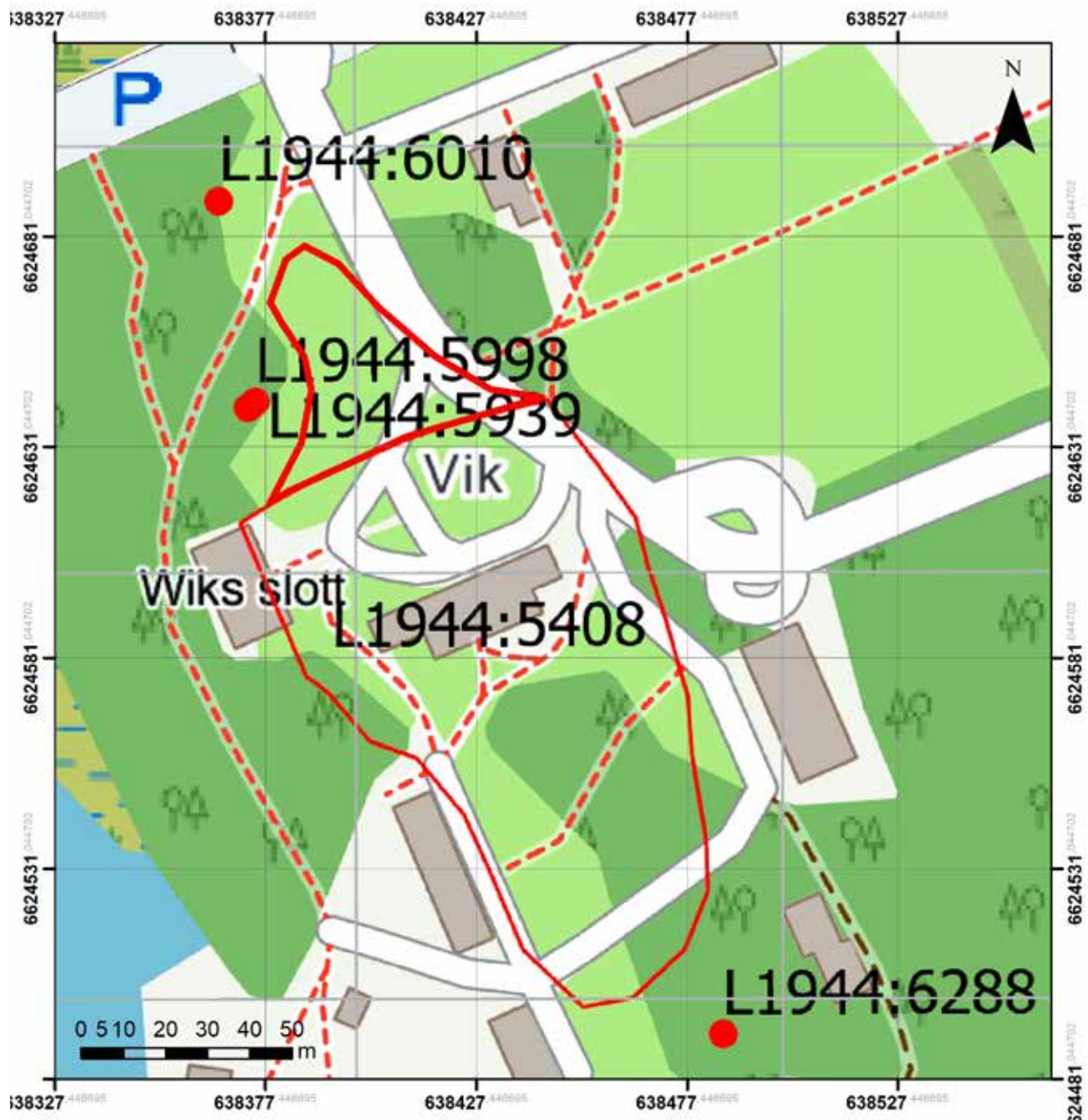

Figur 20. Gårdsplanen 1807 enligt akvarell av Johan Härstedt. UB.

Sammanställningen och historiken ovan visar tillsammans med de nu dokumenterade lämningarna på ett viktigt tillägg till kunskaperna om slottsmiljön och gårdskomplexet vid Vik. Undersökningen visar dels på en komplex miljö och ansluter till tidigare iakttagelser av flera äldre byggnader på gårdsplanen framför Slottet och kraftiga utfyllnader. När Trähuset (Byggnad II) uppfördes var det den egentliga huvudbyggnaden och exponerades ut mot den nyanlagda uppfartsvägen till

gårdskomplexet och Slottet. Dess läge i landskapet var markant och förstärktes ytterligare genom trädgårdsterrasser. När Stenhuset uppfördes i mitten av 1700-talet spelade Trähuset ut sin roll som det förnämsta bostadshuset.

Trähuset uppfördes av allt att döma under 1600-talet och övergavs före mitten av 1800-talet. Fornlämningsområdet för L1944:5408 har utvidgats så att den nu även omfattar bekräftade arkeologiska lämningar under mark.

Figur 21. Gårdsområdet i Vik med den nya utbredningen av fornlämning L1944:5408. Utvidgningen i den nordvästra delen efter 2022 års undersökning har förtydligats med en kraftigare röd linje. Skala 1:1500. Bakgrundskarta från ESRI.

Administrativa uppgifter

Uppdragsnummer Forureg: 202201244

Plats: Viks mur 1:1, Balingsta

Forulämningsnummer: L1944:5408

Forulämningsstyp: Bytomt/Gårdstomt

Typ av undersökning: Schaktningsövervakning

Orsak till undersökning: Nedläggning av fiber

Uppdragsgivare: Global connect AB

Fältarbetsperiod: 2022-09-27 – 2022-09-29

Upplandsmuseets projektledare: Joakim Kjellberg

Upplandsmuseets diarienummer: 367-2022

Upplandsmuseets projektnummer: 8882

Länsstyrelsens diarienummer och beslutsdatum: 431-2788-2022, 2022-07-08

Koordinatsystem: Sweref 99TM. RH2000.

Dokumentationsmaterial: Förvaras i Upplandsmuseets arkiv

Fynd: 22 fyndposter, varav 3 gallrade. Förvaras i Upplandsmuseets magasin i väntan på fyndfördelning

Referenser

Bengtsson, H. (red) 2015 Vik. Historia, miljö och människor. Upplandsmuseet 2015. Uppsala.

Hennius, A. Schakt vid Viks slott. Arkeologisk schaktningsövervakning. L1944:5408, Viks mur 1:1, Uppsala kommun. Uppland. Upplandsmuseet rapporter 2021:15. Uppsala.

Lovén, C. 2015a. Den medeltida godsbildningen och dess förutsättningar. I: Bengtsson, H. (red). Vik. Historia, miljö och människor. Upplandsmuseet 2015, Uppsala.

Lundgren, P. 2018. Viks mur. Förstudie till strategisk kulturmiljöplan Viks mur 1:1, Balingsta socken, Uppsala kommun. Vårdprogram för gårdscentrum (rev. 2018-11-14). Upplandsmuseet, Uppsala.

Ölund, A. 2015. Spår av Ramborgs gård. I: Bengtsson, H. (red). Vik. Historia, miljö och människor. Upplandsmuseet 2015, Uppsala.

Ölund, A. 2017. Arkeologi på Viks slottsområde. Spår efter medeltida bebyggelse och 1700-talets högrestandsmiljö. Arkeologisk utredning och förundersökning. Upplandsmuseets rapporter 2017:17. Upplandsmuseet. Uppsala.

Arkiv

UB Uppsala universitetsbibliotek

RA Riksarkivet

KB Kungliga biblioteket

Bilagor

Bilaga 1–Kontextlista

Nr	Typ	Grupp	Beskrivning	Längd m	Djup under mark
1	Syll/mur	Byggnad I	Stenmur av en större och flera mindre stenar i murbruk. I schaktbotten, ej borttagen. Troligen vägglinje i Byggnad I.	0,8	0,4
2	Syll/mur	Byggnad I	Område med gles stenpackning liggande i grus med kol och tegelflis. Troligen golv i Byggnad I.	1,4	0,5
3	Stenläggning	Byggnad I	Stenmur av två större och flera mindre stenar liggande i murbruk och murbruksblandad lera. I schaktbotten, ej borttagen. Troligen vägglinje i Byggnad I.	2,3	0,4
4	Raseringslager	Byggnad I	Område med rikligt av tegelkross och kol. Möjlig rasering av äldre spismur ev tillhörande Byggnad I.	1,2	0,45
5	Stödmur	Gårdsplan	Tre större stenar liggande i schaktbotten. Möjlig stödmur eller ev. syll. Kallmur, ej tegel eller murbruk.	0,8	0,45
6	Raseringslager	Byggnad II	Lager med rikligt av tegelkross och enstaka murbruk/putsfragment ca 0,2–0,5 m under markyta. Begränsas av två större stenar (nr 9 och nr 10) utan synligt bruk. Tolkat som raseringslager från Byggnad II.	12,5	0,5
7	Syll	Byggnad II	Stenmur med murbruk och enstaka tegel. Tolkad som den södra vägglinjen till Byggnad II.	0,5	
8	Syll	Byggnad II	Stenmur med murbruk och enstaka tegel. Tolkad som den norra vägglinjen till Byggnad II.	0,5	
9	Syll?	Byggnad II?	Större sten med flat ovsida i schaktbotten. Inget synligt murbruk. Möjlig syll.	0,5	0,5
10	Syll/stödmur	Byggnad II?	Två större stenar med relativt flat ovsida i schaktbotten. Inget synligt murbruk. Möjlig syll eller stödmur till terrass.	0,6	0,5
11	Stödmur	Trädgårdsterrasser	Ansamling av flera stenar, ca 0,3–0,4 m diam. Lagda med jord emellan, tolkad som ev. terrassmur.	0,5	0,6
12	Stödmur	Trädgårdsterrasser	Ansamling av flera stenar, ca 0,3–0,4 m diam. Lagda med jord emellan, tolkad som ev. terrassmur.	0,6	0,6
13	Stödmur	Trädgårdsterrasser	Ansamling av flera stenar, ca 0,3–0,4 m diam. Lagda med jord emellan, tolkad som ev. terrassmur.	0,5	0,65
14	Stödmur	Trädgårdsterrasser	Ansamling av flera stenar, ca 0,3–0,4 m diam. Lagda med jord emellan, tolkad som ev. terrassmur.	0,8	0,65
15	Lager	Trädgårdsterrasser	Matjord med rikligt av rötter och inslag av tegelkross, enstaka djurben.	20	0,2–0,7

Bilaga 2–Fyndlista

Fnr	Kontext	Material	Typ	Undertyp	Antal	Antal frag	Vikt (g)	Beskrivning
1	2	Kakel	Kakel	Rump	5	5	32	Kakelfragment av rumpkakel, blad och lister. Ett fragment med grön grovkornig blyglasyr och reliefdekor.
2	2	Glas	Kärl	Skål/burk	1	1	2	Del av brätte nära mynning, blågrön färg, klar något blåsig.
3	2	Ben	Nöt	Obränt	1	1	8	
4	2	Ben	Revben	Bränt	2	2	2	
5	4	Järn	Spik	Smidd	1	1	12	Del av, Gallrad.
6	7	Järn	Hake	Dörrbeslag	1	1	76	Vinklad hake för dörr eller större fönster. Gallrad.
7	7	Kalkbruk	Puts		1	1	86	Putsfragment av kalkbruk med slammad utsida, på insidan tegelkross.
8	7	Bränd lera	Smälta		2	2	38	Två fragment av förslaggad och förglasad lera, grönblå till svart, ej magnetisk.
9	7	Bergart	Skiffer	Takskiffer	1	1	8	Ett fragment av skifferplatta, troligen för tak, med urtag/fals i ena kanten.
10	7	Kakel	Kakel	Rump	1	1	27	Fragment av rump med vit slammning.
11	7	Glas	Glas	Fönster	7	7	19	Från flera fönster, varav ett med smältrand, klarglas, grönaktigt.
12	7	Kaolin	Kritpipa	Skaft	1	1	4	Odekorerat.
13	7	Kakel	Kakel		3	3	4	Del av platta, saknar glasyr/dekor.
14	7	Keramik	Yngre rödgods	Öronskål	1	1	23	Med invändig engobe och polykrom dekor.
15	7	Keramik	Yngre rödgods	Skål	1	1	19	Del av kärl med vulster dekorerade med polykrom sgraffitio. Ev serverings-skål.
16	7	Keramik	Kinesiskt porslin	Fat/Skål	1	1	4	Mittdel av botten till mindre fat eller skål, invändigt bemålad med blå dekor och i botten kejsarstämpel.
17	7	Keramik	Fajans	Fat	1	1	2	Mynning till mindre fat utan dekor.
18	7	Keramik	Yngre rödgods	Kärl	1	1	1	Litet mynningsfragment till dekorerat kärl med rutmönster, monokrom blyglasyr.
19	7	Glas	Glas	Flaska	1	1	3	Bukfragment till schatullflaska.
20	15	Järn	Spik	Smidd	1	1	5	Tråd dragen med smitt huvud. Gallrad.
21	15	Glas	Glas	Fönster	2	2	6	Skärvor från två olika fönster, ett grönt och ett klart böhmiskt, båda med smältrand.
22	15	Bergart	Flinta	Eldslagning	1	1	4	Sekundärbränd.